ECONSTOR
Make Your Publications Visible.

A Service of

ZBW Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
Leibniz Information Centre for Economics

Yukseler, Zafer

Working Paper

2002 Hanehalkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına Ilişkin Sonuçların Değerlendirilmesi

Discussion Paper, No. 2003/6

Provided in Cooperation with:
Turkish Economic Association, Ankara

Suggested Citation: Yukseler, Zafer (2003) : 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına Ilişkin Sonuçların Değerlendirilmesi, Discussion Paper, No. 2003/6, Turkish Economic Association, Ankara

This Version is available at:
https://hdl.handle.net/10419/83258

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

WWW.ECONSTOR.EU

Mitglied der Leibniz-Gemeinschaft

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2003/6
http://www.tek.org.tr

2002 HANEHALKI BÜTÇE ANKETİ: GELİR DAĞILIMI VE TÜKETİM HARCAMALARINA İLİŞKİN SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zafer Yükseler

Aralık, 2003

2002 HANEHALKI BÜTÇE ANKETİ :

GELİR DAĞILIMI VE TÜKETİM HARCAMALARINA

İLİŞKİN SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zafer YÜKSELER

Danışman
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Aralık 2003

1.Giriş :

Devlet İstatistik Enstitüsü, hanehalkı tüketim harcamaları ile gelir dağılımı konusunda bilgi veren 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarını kamuoyuna açıklamış bulunmaktadır. DİE açıklamalarının ardından, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi ile 1994 yılı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçları karşılaştırılarak, kamuoyunda gıda harcamalarının toplam tüketim içindeki payının azaldığı ve gelir dağılımının düzeldiği konusunda açıklamalar yer almıştır. Anket bulgularının değerlendirilmesinden önce, 1994 ve 2002 yılı gelir dağılımı ve tüketim harcamaları anketlerinin temel özellik ve farklılıklarını belirtmekte yarar görülmektedir. Anketlerin temel özellik ve farklılıklarını şu şekilde özetleyebiliriz;

- 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, tüketim harcamaları ve gelir dağılımı amaçlarına yönelik olarak iki ayrı anket şeklinde düzenlenmiştir. 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi ile hem tüketim harcamaları hem gelir dağılımı anketi birlikte yapılmıştır.

- 1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi, 1 Ocak-31 Aralık 1994 tarihleri arasında her ay değişen kentsel kesimden 1.522, kırsal kesimden 666 olmak üzere aylık 2.188, yıllık 26.256 haneye uygulanmıştır. 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, 1 Ocak- 31 Aralık 2002 tarihleri arasında bir yıl süre ile kentsel kesimden her ay değişen 650 ve kırsal kesimden yine her ay değişen 150 hane olmak üzere aylık 800, yıllık 9.600 örnek hanehalkına uygulanmıştır.

- 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi, Şubat-Mayıs 1995 tarihleri arasında, Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi kapsamındaki 26.256 örnek haneye ayrıca uygulanmıştır. 2002 Hanehalkı Gelir Dağılımı sonuçları ise tüketim ve gelir dağılımı bilgilerinin birlikte derlendiği 2002 Hanehalkı Bütçe Anketinden elde edilmiştir.

- 1994 Anketinde 12 + yaş üstündekiler istihdama dahil edilirken, 2002 Anketinde 15 + yaş üstündekiler kapsanmıştır.

- 1994 ve 2002 Anketinde izafi kira gelirleri hem hanehalkı gelirlerine hem tüketim harcamalarının konut alt grubuna dahil edilmiştir. Ancak, 2002 Anketinde izafi kira gelirleri sadece gelir dilimlerine göre hanehalkı gelirlerinin verildiği tabloda yer alırken, başta gelir türleri itibariyle hanehalkı gelirlerinin dağılımını veren tablo olmak üzere diğerlerine dahil edilmemiştir.

2.Hanehalkı Geliri ve Gelir Dağılımı Bulguları :

2002 Anket sonuçlarına göre, gelir dağılımında Türkiye genelinde ve kentlerde iyileşme gözlenirken, kırsal kesimde hafif bir bozulma görülmektedir. İlk dört %20'lik grubun gelirden aldıkları pay Türkiye geneli ve kentlerde artarken, en üst gelir grubunun aldığı payda gerileme olmuştur. Kırsal kesimde ise, birinci % 20'lik grubun gelirden aldığı pay azalmış, en üst gelir grubunun payı artmıştır.

Gelir eşitsizliğinde bir düzelmenin göstergesi olarak ta, Gini Katsayısı, Türkiye genelinde 0.49'dan 0.44'e, kentlerde ise 0.51'den 0.44'e gerilemiştir. Kırsal kesimde, gelir dağılımındaki sınırlı bozulmanın etkisiyle Gini Katsayısı, 0.41'den 0.42'ye yükselmiştir.

Tablo . 1 – Gelir Dağılımı

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Birinci % 20	4.9	5.3	4.8	5.5	5.6	5.2
İkinci % 20	8.6	9.8	8.2	9.7	10.1	10.3
Üçüncü % 20	12.6	14.0	11.9	13.9	14.8	14.7
Dördüncü % 20	19.0	20.8	17.9	20.5	21.8	21.7
Beşinci % 20	54.9	50.1	57.2	50.4	47.7	48.0
Gini Katsayısı	**0.49**	**0.44**	**0.51**	**0.44**	**0.41**	**0.42**

Kaynak: DİE.

1963-2002 döneminde, Türkiye'de çeşitli kişi ve kuruluş tarafından yedi adet gelir dağılımı çalışması yapılmıştır. 1987, 1994 ve 2002 yılı gelir dağılımı araştırmaları Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir. 2002 Anketi, 1987 yılındaki DİE Anketinden sonra, gelir dağılımının en adil olduğu sonucunu veren anket olmuştur.

Tablo . 2 – Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları

	1963	**1968**	**1973**	**1986**	**1987**	**1994**	**2002**
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Birinci % 20	4.5	3.0	3.5	3.9	5.2	4.9	5.3
İkinci % 20	8.5	7.0	8.0	8.4	9.6	8.6	9.8
Üçüncü % 20	11.5	10.0	12.5	12.6	14.1	12.6	14.0
Dördüncü % 20	18.5	20.0	19.5	19.2	21.2	19.0	20.8
Beşinci % 20	57.0	60.0	56.5	55.9	49.9	54.9	50.1
GİNİ KATSAYISI	**0.55**	**0.56**	**0.51**	**0.46**	**0.43**	**0.49**	**0.44**
Q 5 / Q 1	12.7	20.0	16.1	14.3	9.6	11.2	9.5
Q 1 + Q 2	13.0	10.0	11.5	12.3	14.8	13.5	15.1

Kaynak: DİE, DPT.
(1)1963 – Çavuşoğlu ve Hamurdan (1966)
(2)1968 – Bulutay, Timur ve Ersel (1971)
(3)1973 – Devlet Planlama Teşkilatı (1976)
(4)1986 – Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu (1986)
(5)1987 – Devlet İstatistik Enstitüsü
(6)1994 – Devlet İstatistik Enstitüsü
(7)2002 – Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 Anket sonuçları, 1994 Anket sonuçlarına göre önemli farklılık göstermesine karşın, 1987 Anket bulguları ile büyük bir benzerlik taşımaktadır. Gerek gini katsayısı gerek en üst ve en alt gelir grupları arasındaki gelir farklılıkları, 1994 Anketine göre önemli bir iyileşmeye işaret ederken, 1987 Anketi ile aynı sonuçlara ulaşmaktadır.

1994 ve 2002 yıllarının ekonomik kriz ve krizden çıkış yılları olması ve örneklem hacminin büyük farklılık göstermesi, gelir dağılımı sonuçlarının daha dikkatli değerlendirilmesini gerektirmektedir. Özellikle gelir türleri ve gelir türlerinin toplam hanehalkı geliri içindeki paylarının zaman içinde gösterdiği gelişim, hanehalkı gelir dağılımı sonuçlarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılması açısından önemli ip uçları vermektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, hanehalkı gelirleri ve gelir türlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler verilerek, gelir dağılımı sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Hanelerin Yıllık Ortalama Geliri

2002 Anketi'nde gelir dağılımı en üst gelir grubu aleyhine bozulmuştur. Türkiye genelinde, yıllık hane başına kullanılabilir gelir 1994-2002 döneminde 53.0 kat artarak 165 milyon liradan 8.742 milyon liraya çıkmıştır. Bu dönemde, en üst gelir grubunun hanehalkı kullanılabilir geliri ise 48.3 kat artmış ve 453 milyon liradan 21.875 milyon liraya yükselmiştir. En üst gelir grubunun kendi içinde de gelir farklılıkları büyük ölçüde azalmıştır. Nitekim, 1994 yılında en üst gelir grubunda, en yüksek gelir en düşük gelirin 151.7 katı iken, bu oran 2002 yılında 35.0 kata gerilemiştir.

Tablo . 3 – Gelir Dilimleri İtibariyle Hane Başına Yıllık Ortalama Gelir

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
Hane Sayısı (Bın)	13.383	16.447	7.516	10.093	5.867	6.353
Top.Kul.Gelir (Trilyon TL.)	2.209	143.777	1.522	98.493	688	45.284
Ort.Hane Büyüklüğü (Kişi)	4.45	4.16	4.24	4.07	4.71	4.30
Hane Başına Yıllık Ortalama Gelir(Milyon TL.)						
Toplam	**165**	**8.742**	**202**	**9.758**	**117**	**7.128**
Birinci % 20	40	2.312	49	2.693	33	1.867
İkinci % 20	71	4.288	83	4.748	59	3.685
Üçüncü % 20	104	6.128	120	6.774	87	5.247
Dördüncü % 20	157	9.107	181	9.978	128	7.743
Beşinci % 20	453	21.875	579	24.598	280	17.096
Beşinci %20/Birinci %20	**11.33**	**9.46**	**11.82**	**9.13**	**8.48**	**9.16**
Yıllık Net Asgari Ücret (Milyon TL.)	**25**	**2.083**	**2.5**	**2.083**	**25**	**2.083**
Hane Başına Yıllık Ortalama Gelirin Asgari Ücrete Oranı						
Toplam	**6.60**	**4.20**	**8.08**	**4.68**	**4.68**	**3.42**
Birinci % 20	**1.60**	**1.11**	**1.96**	**1.29**	**1.32**	**0.90**
Beşinci % 20	**18.12**	**10.50**	**23.16**	**11.81**	**11.20**	**8.21**

1994-2002 döneminde, kentlerde yıllık hane başına kullanılabilir gelirdeki artış 48.2 kat ile Türkiye geneline göre daha sınırlı olmuştur. İlk dört gelir diliminin

hanehalkı gelirleri, Türkiye genelinde olduğu gibi ortalamanın üzerinde artmış, ancak en üst gelir dilimindeki artış 42.5 kat olarak gerçekleşmiştir. Beşinci % 20'lik dilimde en yüksek gelir en düşük gelirin 1994 yılında 131.2 katı iken, 2002 yılında 31.7 katına gerilemiştir.

Kırsal kesimde 1994-2002 döneminde, hane başına yıllık ortalama gelir 60.9 kat artış göstererek 7.128 milyon liraya yükselmiştir. Kentlerdeki eğilimin aksine, kırsal kesimde birinci % 20'lik grubun gelirindeki artış 56.6 kat ile diğer gruplara göre sınırlı kalmış ve en düşük gelirli grup daha da fakirleşmiştir. Nitekim, 1994 yılında beşinci % 20'lik grubun ortalama hane geliri birinci % 20'lik grubun gelirinin 8.48 katı iken, bu oran 2002 yılında 9.16 kata çıkmıştır.

1994 yılında, hane başına yıllık ortalama gelir yıllık net asgari ücretin 6.6 katı iken, 2002 yılında 4.2 katına gerilemiştir. Belirgin düşüş kentlerde ve en üst gelir grubunda gözlenmiştir. Kırsal kesimde, birinci % 20'lik grubun ortalama yıllık hane geliri ise yıllık asgari ücretin altında kalmıştır.

Gelir Getiren Fertlerin Aylık Ortalama Gelirleri

Bu dönemde, hanehalkı büyüklüğü Türkiye genelinde 4.45 kişiden 4.16 kişiye, kentlerde 4.24 kişiden 4.07 kişiye ve kırsal kesimde ise 4.71 kişiden 4.30 kişiye gerilemiştir. Ayrıca, her gelir diliminde hanehalkı büyüklüğündeki değişim de farklılık göstermektedir. Diğer bir sorun da, 1994 Anketi'nde 12 + yaş üstü dikkate alınırken, 2002 Anketi'nde 15 + yaş üstünün dikkate alınmasıdır. Bu nedenle, gelir dilimleri itibariyle daha anlamlı karşılaştırma yapabilmek için gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirlerinin kullanılması yararlı olacaktır. DİE tanımına göre, gelir getiren fert "nakdi ya da ayni şekilde faaliyet veya faaliyet dışı herhangi bir geliri olan fertler ile ücretsiz aile işçilerini" kapsamaktadır. Bu sayede, yaşa ilişkin farklılığın yarattığı sorunların bir kısmı giderilebilmektedir. Ancak, 1994 Anketinde hanehalkı fertlerinden gelir getirenlerin çalıştıkları işlerden kazandıkları parasal ve ayni gelirleri toplamı hanehalkı kullanılabilir gelirine eşit iken, 2002 Anketinde hanehalkı kullanılanilir geliri ile gelir getiren fertlerin gelirleri toplamı arasında fark bulunmaktadır. 2002 Anketinde, toplam hanehalkı yıllık kullanılabilir geliri 143.8 katrilyon lira iken, gelir getiren fertlerin toplam yıllık kullanılabilir gelirleri 133.5 katrilyon liradır. Bu çalışmada karşılaştırma imkanı bulabilmek için, 1994 Anketinde olduğu gibi, hanehalkı kullanılabilir geliri ile gelir getiren fertlerin gelir toplamının eşit olduğu varsayılarak değerlendirme yapılacaktır.

1994 yılında gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirleri 6.7 milyon lira iken, 2002 yılında 57.9 kat artmış ve 387.7 milyon liraya yükselmiştir. En üst gelir grubunda, gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirleri ise 54.4 kat artarak 15.8 milyon liradan 859.7 milyon liraya çıkmıştır. Kentlerde, gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirleri 49.2 kat artmış ve 10.2 milyon liradan 502.1 milyon liraya yükselmiştir. En üst gelir grubunun aylık geliri ise 44.0 kat artarak 1.070.1 milyon lira olmuştur.

Tablo . 4 – Gelir Dilimleri İtibariyle Gelir Getiren Fertlerin Aylık Ortalama Gelirleri

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
Hanehalkı (Bın)	13.383	16.447	7.516	10.093	5.867	6.353
Top.Fert Sayısı (Bin Kişi)	59.487	68.393	31.860	41.048	27.627	27.345
Gelir Getiren Fert (Bin K.)	27.664	30.906	12.419	16.346	15.245	14.560
Gelir Getiren Fertlerin Aylık Ortalama Geliri(Milyon TL.)						
Toplam	**6.7**	**387.7**	**10.2**	**502.1**	**3.8**	**259.2**
Birinci % 20	1.9	120.8	3.2	173.1	1.4	85.6
İkinci % 20	3.2	200.4	4.8	257.8	2.2	140.8
Üçüncü % 20	4.2	269.6	6.0	356.0	2.8	193.2
Dördüncü % 20	5.8	378.8	8.0	471.2	3.7	256.8
Beşinci % 20	15.8	859.7	24.3	1.070.1	7.1	530.6
Aylık Net Asgari Ücret (Milyon TL.)	**2.1**	**173.6**	**2.1**	**173.6**	**2.1**	**173.6**
Gelir Getiren Fertlerin Aylık Ortalama Gelirinin Asgari Ücrete Oranı						
Toplam	**3.14**	**2.23**	**4.81**	**2.89**	**1.77**	**1.49**
Birinci % 20	**0.90**	**0.70**	**1.50**	**1.00**	**0.65**	**0.49**
Beşinci % 20	**7.45**	**4.95**	**11.44**	**6.16**	**3.35**	**3.06**

Gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirleri ile aylık ortalama asgari ücretin karşılaştırılması ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Aylık ortalama net asgari ücret 1994 yılında 2.1 milyon lira, 2002 yılında ise 173.6 milyon lira olarak belirlenmiştir. Türkiye genelinde gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirleri 1994 yılında asgari ücretin 3.14 katı iken, bu oran 2002 yılında 2.23 kata gerilemiştir. En çarpıcı gerileme üst gelir grubunda olmuş ve beşinci % 20'lik dilimde bu oran, 7.45 kattan 4.95 kata inmiştir. Kırsal kesimde, gelir getiren fertlerin gelirleri ile asgari ücret arasındaki ilişki daha sınırlı ölçüde bozulmuştur. Belirgin kötüleşme kentlerde yaşanmıştır. Kent genelinde, gelir getiren fertlerin aylık ortalama gelirlerinin asgari ücrete oranı 4.81 kattan 2.89 kata, en üst gelir grubunda ise bu oran 11.44 kattan 6.16 kata gerilemiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizler, ağırlıklı olarak kentleri ve mali piyasaları olumsuz etkilemiştir. Kentlerdeki, özellikle eğitimli gençler arasındaki, işsizlik oranının yüksekliği ve işsiz kalma sürelerinin uzaması, hem hanehalkı gelirini olumsuz etkilemiş hem de hanehalklarının birikimlerinin erimesine neden olmuştur. Bu durum, kentlerde hanehalkı gelirlerini olumsuz etkilemiş, ancak gelir dağılımınında daha adil olmasını sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, "Refahta değil, sefalette eşitlik" sağlanmıştır.

Gelirin Türlerine Göre Dağılımı

Gelir dağılımı konusunun daha iyi irdelenebilmesi için, hanehalkı kullanılabilir gelirinin türleri itibariyle dağılımı incelenecektir. DİE verilerine göre, 1994-2002 döneminde maaş ve ücret gelirleri ile devletten yapılan transfer gelirlerinin hanehalkı gelirleri içinde payı önemli ölçüde artarken, müteşebbis gelirleri ve mülk gelirlerinin payında azalış görülmektedir. 2002 yılı Anketinde,

izafi kira gelirleri mülk gelirlerine dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, gelir türlerinin payları karşılaştırılırken, bu hususun dikkate alınması gerekmektedir.

Tablo : 5 – Hanehalkı Kullanılabilir Gelirinin Türlerine Göre Dağılımı (%)

	Türkiye		Kent		Kır	
Gelir Türleri	1994	2002	1994	2002	1994	2002
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Maaş ve Ücret	**23.7**	**35.8**	**27.4**	**41.9**	**15.7**	**23.1**
Yevmiye	**4.6**	**2.9**	**4.6**	**2.6**	**4.7**	**3.5**
Müteşebbis Geliri	**42.4**	**34.5**	**33.3**	**25.7**	**62.5**	**52.7**
Tarım	*16.7*	*13.2*	*2.6*	*1.9*	*47.8*	*36.7*
İmalat	*4.4*	*3.3*	*5.4*	*3.4*	*2.1*	*3.3*
İnşaat	*1.7*	*1.3*	*2.4*	*1.5*	*0.4*	*0.8*
Ticaret	*14.4*	*9.8*	*16.8*	*11.5*	*8.9*	*6.2*
Hizmet	*5.2*	*6.9*	*6.0*	*7.4*	*3.3*	*5.8*
Mülk Geliri(1)	**19.3**	**9.3**	**24.5**	**11.4**	**7.7**	**4.7**
Gayrimenkul	*11.6*	*4.4*	*13.9*	*5.2*	*6.5*	*2.6*
İzafi Kira(2)	*6.6*		*7.8*		*3.9*	
Gerçek Kira(2)	*5.0*	*4.4*	*6.1*	*5.2*	*2.6*	*2.6*
Menkul Kıymet	*7.7*	*4.9*	*10.6*	*6.2*	*1.2*	*2.1*
Transfer Geliri	**10.0**	**17.5**	**10.3**	**18.3**	**9.5**	**16.0**
Devletten		*14.2*		*15.0*		*12.7*
Yurtdışından		*0.9*		*0.7*		*1.3*
Diğer		*2.4*		*2.6*		*2.0*

Kaynak : DİE
(1)2002 yılında izafi kira gelirleri kullanılabilir gelire dahil değildir.
(2)1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketinden hesaplanmıştır.

İzafi Kira

2002 yılında gelirin türlerine göre dağılımı ile 1994 yılını sağlıklı bir şekilde karşılaştırabilmek için izafi kiraya ilişkin düzeltme yapılması gerekmektedir. 1994 yılı Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketinde, gelir dilimleri itibariyle Türkiye geneli, kent ve kır itibariyle izafi kiraya ilişkin bilgi bulunmaktadır (Kaynak: DİE, 1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Haziran 1997, sh.224-226). 1994 yılında, izafi kiranın toplam tüketim harcamaları içindeki payı yüzde 9.8, hanehalkı kullanılabilir gelirine oranı ise yüzde 6.6'dır. Bu oranlar kentlerde, sırasıyla, yüzde 12.1 ve yüzde 7.8 iken, kırsal kesimde yüzde 5.3 ve yüzde 3.9'dur.

2002 yılı Tüketim Harcamaları Anketinde, izafi kira ödemeleri konut grubunda vadeli satın alış olarak gösterilmiştir. Burada yer alan katsayılardan yararlanarak, tahmini olarak hesapladığımız izafi kiranın 2002 yılında, toplam tüketim içindeki payı yüzde 11.6'ya, hanehalkı kullanılabilir geliri içindeki payı ise yüzde 9.8'e yükselmektedir. İzafi kiranın, tüketim ve kullanılabilir gelir içindeki payında ki yükselişi destekleyen bir diğer gösterge de, 1994-2002 döneminde kentsel yerler tüketici fiyatları endeksinde izafi kira ve gerçek kiranın birlikte yer aldığı kira grubunda fiyatların 77.9 kat artmasına karşın, TÜFE genel endeksinin 66.5 kat artış göstermesidir.

İzafi kira gelirlerinin gayrimenkul gelirlerine dahil edilmesi durumunda, kullanılabilir gelirin gelir türleri itibariyle dağılımı önemli ölçüde değişmektedir. Kullanılabilir gelir içinde gayrimenkul gelirlerinin payı yüzde 4.4'ten yüzde 13.8'e, mülk gelirlerinin payı ise yüzde 9.3'ten yüzde 18.2'ye yükselmektedir. Bu durumda, ücret gelirlerinin payı yüzde 35.8'den yüzde 32.3'e, müteşebbis gelirlerinin payı ise yüzde 34.5'ten yüzde 31.1'e gerilemektedir.

Maaş ve Ücret Gelirleri

Hanehalkı kullanılabilir geliri içinde maaş ve ücretlerin payı, Türkiye genelinde yüzde 23.7'den yüzde 35.8'e, kentlerde ise yüzde 27.4'ten yüzde 41.9'a çıkmıştır. Çalışan hanehalkı fertleri içinde ücretli ve maaşlı çalışanların sayısındaki artış bu gelişmede etkili olmuştur. Ancak, maaş ve ücretlerin payındaki bu hızlı artış diğer göstergelerle tam uyum göstermemektedir. Nitekim, gelir yöntemi ile hesaplanan GSYİH verilerine göre, işgücüne yapılan ödemelerin (gelir vergisi ve sosyal güvenlik primleri dahil) GSYİH'ya oranı 1994 yılında yüzde 25.5 iken 2002 yılında yüzde 26.7'ye yükselerek sınırlı bir artış göstermiştir. Ayrıca, kriz sonrasında işsizlik oranı hızla yükselmiş, işsiz kalma süreleri uzamış ve 2000-2002 döneminde reel maaş ve ücretlerde gerileme yaşanmıştır.

Transfer Gelirleri

Devlet tarafından yapılan transferlerdeki artış nedeniyle, transfer gelirlerinin hanehalkı kullanılabilir geliri içindeki payı, Türkiye genelinde yüzde 17.5'e, kentlerde ise yüzde 18.3'e yükselmiştir. DİE tarafından yapılan açıklamaya göre, bu dönemde emekli sayısındaki yüzde 70 oranındaki artış devlet tarafından yapılan transferlerdeki yükselmede etkili olmuştur. Kanımızca diğer bir etken de, tarıma dönük destekleme sistemindeki değişimden kaynaklanabilir. Doğrudan gelir desteği sistemi kapsamında çiftçilere yapılan ödemelerin ve bazı ürünler için prim uygulamasının, özellikle kırsal kesimde transfer gelirinin payında yükselmeye neden olduğu tahmin edilmektedir.

Menkul Kıymet Gelirleri

Hanehalkı Bütçe Anketinin en ilginç bulgusu, Türkiye genelinde menkul kıymet gelirlerinin hanehalkı kullanılabilir geliri içindeki payının yüzde 7.7'den yüzde 4.9'a gerilemesidir. Kırsal kesimde, menkul kıymet gelirlerinin payı yükselirken, kentlerde menkul kıymet gelirlerinin payı yüzde 10.6'dan yüzde 6.2'ye gerilemiştir.

1986 yılından itibaren, kamu finansmanında iç borçlanmaya ağırlık verilmesi, menkul kıymet piyasalarındaki hızlı gelişme ve yüksek reel faizler sonucunda, 1987-1994 döneminde menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payında önemli bir artış gözlenmiştir. Türkiye genelinde, 1987 yılında menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payı yüzde 1.8 iken, bu pay 1994 yılında yüzde 7.7'ye çıkmıştır. Gelir grupları itibariyle menkul kıymet

gelirlerinin dağılımındaki dengesizliğin, 1994 yılında gelir dağılımında ki bozulmada etkili olduğu düşünülmektedir. Bu aşamada, menkul kıymet gelirlerinin bazı bölge ve iller açısından önemine işaret etmekte yarar görülmektedir. Bilindiği gibi, 1994 Anketi, bölgeler ve seçilmiş iller itibariyle de gelirin türlerine göre dağılımı konusunda bilgi vermektedir. 1994 Anket sonuçlarına göre, özellikle, Marmara bölgesinde ve İstanbul ilinde, menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payının önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir. Nitekim, menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payı Türkiye genelinde yüzde 7.7 iken, bu pay Marmara bölgesinde yüzde 15.6'ya, İstanbul'da ise yüzde 21.1'e yükselmektedir. Bu nedenle, 1994-2002 döneminde menkul kıymet gelirlerinin payında ki bu hızlı düşüşü analiz edebilmek açısından, DİE'nin detay bilgileri açıklamasının yararlı olacağına inanılmaktadır.

Tablo : 6– 1987-2002 Döneminde Hanehalkı Kullanılabilir Gelirinin Türlerine Göre Dağılımı (%)

	Türkiye			1994	
	1987	1994	2002	**Marmara**	**İstanbul**
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Maaş ve Ücret	**24.1**	**23.7**	**35.8**	**23.9**	**23.0**
Yevmiye		**4.6**	**2.9**	**4.1**	**3.3**
Müteşebbis Geliri	**51.5**	**42.4**	**34.5**	**34.0**	**29.1**
Tarım	*22.8*	*16.7*	*13.2*	*6.6*	*0.3*
Mülk Geliri(1)	**13.6**	**19.3**	**9.3**	**29.8**	**37.1**
Gayrimenkul(1)	*11.8*	*11.6*	*4.4*	*14.2*	*16.0*
Menkul Kıymet	*1.8*	*7.7*	*4.9*	*15.6*	*21.1*
Transfer Geliri	**10.8**	**10.0**	**17.5**	**8.2**	**7.5**
TOP.GELİRDEKİ PAYI				***38.6***	***27.5***

Kaynak : DİE
(1)2002 yılında izafi kira gelirleri kullanılabilir gelire dahil değildir.

1990'lı yıllar boyunca, Türkiye de mali piyasalardaki hızlı gelişim, yeni mali araçların gittikçe yaygınlaşması ve mali araçların reel getirilerinin yüksekliği tartışılmıştır. Ancak, Hanehalkı Bütçe Anketine göre, 1994-2002 döneminde aksine bir gelişme yaşanmış ve bu piyasalardan elde edilen menkul kıymet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki payı önemli ölçüde gerilemiştir.

1994-2002 döneminde, menkul kıymet gelirlerinin kaynağını oluşturan mali varlıklar, gerek değer gerek GSMH'ya oran olarak önemli bir artış göstermiştir. 1994 yılında toplam mali varlıkların GSMH'ya oranı yüzde 46.4'ten yüzde 112.1'e yükselmiştir. Bu dönemde toplam mali varlıklardaki 65.7 puanlık artışın 7.4 puanı TL.mevduatlardan, 15.0 puanı döviz tevdiat hesaplarından ve 42.0 puanı ise menkul kıymetlerdeki artıştan kaynaklanmıştır. En belirgin artış 40.6 puan ile kamu menkul kıymetlerinde gözlenmiştir. Kamu menkul kıymetlerindeki bu artış, konsolide bütçe iç borç faiz ödemelerine de yansımıştır. Nitekim, iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1994 yılında yüzde 6.0 iken, bu oran 2002 yılında yüzde 19.4'e çıkmıştır. Bu yükselme, iç borç stokundaki artışın yanısıra DİBS faiz oranlarının yüksekliğinden de kaynaklanmıştır. 1994-2002 döneminde, TÜFE'deki ortalama yıllık artış yüzde

69.1 iken, ortalama DİBS bileşik faiz oranı yüzde 98.9 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde ortalama GSMH artışı yüzde 3.0 olurken, ortalama reel faiz oranı yüzde 17.6 olmuştur.

Tablo . 7 – Menkul Kıymet Gelirlerine ve Mali Piyasalara İlişkin Göstergeler

	Trilyon TL:		GSMH'ya oran (%)	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**
TOPLAM MALİ VARLIKLAR	**1.804**	**306.504**	**46.4**	**112.1**
1)TL.Mevduat	564	60.012	14.5	21.9
Tasarruf Mevduatı	331	34.851	8.5	12.7
2)DTH	541	78.964	13.9	28.9
3)Menkul Kıymet	699	164.116	18.0	60.0
Kamu	568	150.939	14.6	55.2
Özel	131	13.177	3.4	4.8
PİYASA İŞLEM HACİMLERİ				
Hisse Senedi Piy.İşl.Hac.	651	105.132	16.7	38.4
Repo-Ters Repo Piy.İşl.Hac.	757	736.423	19.5	269.3
Kamu Menkul Kıy.Kesin Al-Sat	270	102.094	6.9	37.3
K.BÜT.İÇ BORÇ FAİZ ÖDEMESİ	233	53.000	6.0	19.4
1995-2002 Dönemi				
DİBS Ortlama Bil.Faiz Oranı	98.9			
Ort.Dolar Kuru Artışı	63.3			
TÜFE – Ortalama	69.1			
GSMH Ort.Büyüme Hızı	3.0			

2001 Şubat krizi sonrasında, kamu menkul kıymet stoku ve faiz ödemelerindeki yükselmenin temel nedenlerinden birisi de, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması amacıyla Hazine tarafından ihraç edilen nakit dışı borçlanma senetleridir. Nakit dışı hazine kağıtlarıyla ilgili faiz ödemeleri, doğrudan hanehalkı gelirine veya firma gelirine yansımamaktadır. Bu nedenle, nakit iç borç stokunun dikkate alınması gerekmektedir. Kağıda bağlanmış nakit iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1994 yılında yüzde 14.0 iken, 2002 yılında bu oran yüzde 32.6'ya yükselmiştir. Görüldüğü gibi , nakit kağıt stokunda da ciddi bir yükseliş sözkonusudur ve genelde nakit kağıtların faiz oranları nakit dışı kağıtlara göre daha yüksektir. Bankalar ellerinde tuttukları nakit kağıtları, repo, yatırım fonu ve doğrudan satış yöntemiyle hanehalkına transfer etme imkanı da bulmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, Hazine'nin ödediği faizler; mevduat, repo, yatırım fonu ve doğrudan DİBS satınalınması yöntemiyle önemli ölçüde hanehalkı gelirine de dönüşmüştür. Son yıllarda, DİBS'lerin önemli vergi avantajına sahip olması da, hanehalkının bunları tercih etmelerinde etkili olmaktadır. Ancak, Türk lirası mevduat faizi dışındaki menkul kıymet gelirlerinin önemli bir kısmının, faiz dışında kur farkı kazancı veya sermaye kazancı şeklinde olması, bu gelirlerin tanımlanmasını ve izlenmesini de zorlaştırmaktadır. Bu etki nedeniyle, 2002 yılında menkul kıymet gelirlerinin hanehalkı gelirleri içinde payının azaldığı tahmin edilmektedir. Diğer bir etki de, hanelerin menkul kıymet gelirlerini gizlemeleri olabilir.

3. Hanehalkı Tüketim Harcamaları :

2002 Bütçe Anketinden, gelir dağılımı verileri yanısıra, hanehalkı tüketimine ilişkin sonuçlar da elde edilmiştir. Tüketim Harcamaları Anketi, 1 Ocak-31Aralık 2002 tarihleri arasında bir yıl süre ile her ay değişen toplam 800 örnek hanehalkına (650'si kentsel, 150'si kırsal kesimden) uygulanmıştır. Böylece, yıllık olarak 9.600 örnek hanenin tüketim harcamaları değerlendirilmiştir. 1994 yılı Tüketim Harcamaları Anketinde ise, her ay değişen 1.522'si kentsel, 666'sı kırsal kesimde olmak üzere, aylık toplam 2.188 ve yıllık toplam 26.256 örnek hanenin tüketim harcamaları incelenmiştir.

Tablo : 8 – Harcama Gruplarına Göre Hanehalkı Tüketim Harcamaları (Aylık Ortalama)

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
Hanehalkı Sayısı (Bin Kişi) (*)	13.342	16.447	7.488	10.093	5.854	6.353
Hanehalkı Aylık Ort. Geliri (Milyon TL.) (*)	11.6	728.5	13.7	806.8	8.9	591.2
Hanehalkı Ay. Ort. Tük.Harc. (Milyon TL.)	9.3	610.9	10.9	673.1	7.1	512.1
Tasarruf Oranı (%)	20.2	16.1	20.2	16.6	20.1	13.4
Topl. Aylık Tüketim Harcaması (Trilyon TL.)	123.5	10.047	81.8	6.794	41.6	3.253
Tüketim Harcamalarının Dağılımı (%)						
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
1. Gıda ve Alkolsüz İçecekler (1)	32.8	26.7	28.0	23.9	42.4	32.5
2. Alkollü İçecekler-Sigara-Tütün	2.8	4.1	2.7	3.8	2.9	4.7
3. Giyim ve Ayakkabı	9.0	6.3	9.0	6.3	8.9	6.2
4. Konut-Su-Elektrik-Gaz ve Diğ. Yakıt (2)	22.8	27.3	24.8	29.2	19.0	23.4
5. Mobilya-Ev Aletleri-Ev Bakım Hizmeti	9.0	7.3	9.3	6.9	8.5	8.1
6. Sağlık	2.6	2.3	2.6	2.1	2.5	2.7
7. Ulaştırma	8.8	8.7	9.5	9.5	7.3	7.0
8. Haberleşme	1.8	4.5	2.0	4.7	1.5	4.1
9. Eğlence ve Kültür (3)	2.3	2.5	2.7	2.5	1.5	2.4
10.Eğitim Hizmetleri (4)	1.4	1.3	1.9	1.5	0.6	0.9
11.Lokanta-Yemek Hiz. Ve Oteller (5)	2.9	4.4	3.2	4.9	2.3	3.5
12.Çeşitli Mal ve Hizmetler	3.7	4.6	4.2	4.6	2.7	4.5

Kaynak: DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi-Tüketim Harcamaları Sonuçları.

(*) 1994 yılı Gelir Dağılımı Anketi, aynı örnek kütleye farklı dönemde uygulandığından, tüketim harcamaları anketinde yer alan hanehalkı sayısı ve ortalama gelirler farklılık göstermektedir. Gelir dağılımı ile ilgili bölümde, hanehalkı sayısı 13.383 bin kişi, hanehalkı aylık ortalama geliri ise 13.8 milyon lira olarak verilmiştir.

(1) Lokanta ve benzeri yerlerden alınarak evde veya işyerinde yenilen yemekler, 1994'te Gıda, 2002'de ise Lokanta grubuna dahil edilmiştir.

(2) Odun, kömür nakliyesi, 1994'te Ulaştırma grubunda, 2002'de ise Konut grubundadır.

(3) Günlük-haftalık turlar, 1994'te 11.grupta, 2002'de ise eğlence-kültür grubunda yeralmıştır.

(4) Okul kitapları ve eğitim malzemeleri, 1994'te Eğitim Hizmetleri grubunda, 2002'de ise Eğlence ve Kültür Hizmetleri grubunda kapsanmıştır.

(5)İşyeri tarafından ücretle çalışanlara sağlanan ayni yemek menfaatleri 1994 yılında kapsanmazken, 2002 yılında 11.grup kapsamına alınmıştır.

2002 yılı Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarına göre, gıda-alkolsüz içecekler, giyim-ayakkabı ve mobilya-ev aletleri ile ev bakım hizmetlerine yönelik harcamaların payında önemli bir düşüş gözlenirken, konut-su-elektrik ve diğer yakıtlar, haberleşme ve lokanta-yemek hizmetleri-

oteller grubuna yönelik harcamalarda belirgin bir artış meydana gelmiştir. Harcama gruplarındaki artışların bir kısmı, dipnotlarda da belirtildiği gibi kapsam farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Ancak, harcama yapısındaki değişimin önemli bir kaynağı, bu dönemde nispi fiyat yapısındaki değişimdir.

Nispi Fiyat Yapısındaki Değişim

Tüketim harcamalarının dağılımına, nispi fiyat yapısındaki değişimin etkisini görmek amacıyla, 1994 yılı Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarından yararlanarak hazırlanan 1994=100 Bazlı Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi 2002=100 bazına dönüştürülmüştür.

Gıda, giyim-ayakkabı, ev eşyası-mobilya, eğlence-kültür, lokanta-pastane-otel ve haberleşme grubunda fiyat artışları, genel TÜFE artışının gerisinde kalmış ve bu harcama gruplarının TÜFE içindeki payları gerilemiştir. Nispi fiyatlar, konut, ulaştırma, eğitim ve sağlık hizmetleri lehine gelişme göstermiş ve 2002=100 bazlı TÜFE içindeki ağırlıkları önemli ölçüde artış göstermiştir. Nispi fiyat yapısı, bu dönemde hizmet grubu lehine gelişme göstermiş ve TÜFE içinde mal grubunun payı yüzde 70.40'dan yüzde 66.45'e gerilerken, hizmet grubunun payı yüzde 29.60'dan yüzde 33.55'e yükselmiştir.

Tablo : 9 – Nispi Fiyat Yapısındaki Değişimin Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi Ağırlık Setine Etkisi

	2002 TÜFE Endeksi (1994=100)	Tüketici Fiyatları Endeksi	
		1994=100	2002=100
TOPLAM	**6648.6**	**100.00**	**100.00**
1. Gıda, İçecekler ve Tütün Mamulleri	5827.9	31.09	27.25
Gıda	5761.5	26.77	23.20
Alkollü-Alkolsüz İçecekler	5718.3	1.89	1.63
Tütün Mamulleri	6646.2	2.43	2.43
3. Giyim ve Ayakkabı	5758.0	9.71	8.41
4. Konut	7974.8	25.80	30.95
5. Ev Eşyası, Mobilya	5243.7	9.35	7.37
6. Sağlık	7544.7	2.76	3.13
7. Ulaştırma	8049.9	9.30	11.26
8. Eğlence ve Kültür	5572.6	2.94	2.46
9. Eğitim Hizmetleri	8141.4	1.59	1.95
10.Lokanta, Pastane ve Otel	6451.6	3.07	2.98
11.Çeşitli mal ve Hizmetler	6416.5	4.38	4.23
Haberleşme	5897.4	1.86	1.65

2002 Anketinde Kentsel Yerler Tüketim harcamalarının dağılımı ile yukarıdaki bulgular karşılaştırıldığında benzerlikler görülmektedir. Gıda, giyim-ayakkabı, ev eşyası-mobilya ve eğlence-kültür hizmetlerinin payında azalış gözlenirken, konut grubu payında yükselme gözlenmektedir. 1994-2002 döneminde, nispi fiyat yapısı, ulaştırma, eğitim ve sağlık hizmetleri lehine önemli ölçüde değişim göstermesine karşın, 2002 yılında bu gruplara ilişkin harcamaların payı toplam tüketim içinde azalmıştır. Otomobil sahipliğindeki

artış, şehir içi ve şehirlerarası ulaşım imkanlarındaki hızlı gelişim ve nispi fiyat yapısının ulaştırma grubu lehine gelişmesine rağmen, tüketim harcamaları içindeki payının sabit kalması tam anlaşılamamıştır. 1994 yılında ulaştırma grubuna dahil olan günlük ve haftalık turların, 2002 yılında eğlence ve kültür grubuna dahil edilmesinin bu gelişme de etkisinin çok sınırlı olduğu düşünülmektedir.

Sağlık ve eğitim grubuna yönelik harcamaların payları da, nispi fiyat yapısında lehlerine gelişim görülmesine karşın, azalmıştır. 1994 yılında, eğitim grubunda yer alan okul kitapları ve eğitim malzemelerinin, 2002 yılında eğlence ve kültür grubuna dahil edilmesinin bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, sağlık grubunda kapsam aynı iken sağlık harcamalarının tüketim harcamalarındaki payının azalması, kamu tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin gerek nitelik gerek nicelik açısından kapsamının genişlemesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, hanehalkları sağlık harcamalarının gittikçe artan bir kısmını, yeşil kart ve benzeri yöntemlerle devlete finanse ettirmektedirler. Son yıllarda, kamu sağlık sigortasından yararlananların tedavi ve ilaç giderlerine katılımlarının sağlanması için yapılan kesintilerin de, sağlık harcamalarının payındaki düşüşü önlemediği görülmektedir.

Günlük ve haftalık turlar ile okul kitapları ve eğitim malzemelerinin Eğlence ve Kültür grubuna alınmasına karşın, bu grubun toplam tüketim harcamaları içindeki payı kırsal kesimde artarken, kentlerde gerileme göstermiştir. 2002 yılında genelde iç talebin yetersiz olması ve kentlerde işsizlik oranının yüzde 14.2 gibi yüksek bir orana ulaşması, hanehalklarının eğlence ve kültür harcamalarında kısıntıya gittiklerine işaret etmektedir.

Gelir Grupları İtibariyle Hanehalkı Tüketim Harcamaları

Aylık ortalama hanehalkı tüketim harcaması 1994-2002 döneminde 65.7 kat artarak 9.3 milyon Türk lirasından 610.9 milyon Türk lirasına yükselmiştir. Kentlerde tüketim harcamalarındaki artış 61.8 kat iken, kırsal kesimdeki artış 72.1 kat olmuştur.

Gelir grupları itibariyle tüketim harcamaları arasındaki farklılık, gelir dağılımında olduğu gibi 1994 yılına göre azalma göstermiştir. 1994 yılında, 5. % 20'lik gelir grubunun aylık hanehalkı tüketimi 1. % 20'lik gelir grubunun aylık tüketiminin 4.8 katı iken, bu oran 2002 yılında 4.1 kata gerilemiştir. 2002 yılında 1. % 20'lik gelir grubunun aylık ortalama hanehalkı tüketimi 284.1 milyon Türk lirası, 5. % 20'lik grubun aylık tüketimi ise 1.166.8 milyon Türk lirası olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1. % 20'lik gelir grubunun aylık hanehalkı tüketimi 1994 yılında aylık net asgari ücretin 1.86 katı iken, 2002 yılında asgari ücretin 1.64 katına gerilemiştir. Bu oranlar, 5. % 20'lik gelir grubu için sırasıyla, 8.90 ve 6.72 olarak gerçekleşmiştir. Gelir dağılımında olduğu gibi, belirgin gerileme kentlerde özellikle üst gelir gruplarında ortaya çıkmıştır.

Tablo . 10 – Gelir Dilimleri İtibariyle Aylık Hanehalkı Tüketim Harcaması

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
Hanehalkı (Bın)	13.342	16.447	7.488	10.093	5.854	6.353
Top.Fert Sayısı (Bin Kişi)	59.487	68.393	31.860	41.048	27.627	27.345
Ort.Hane Büyüklüğü(Kişi)	4.46	4.16	4.25	4.07	4.72	4.30
Aylık Ortalama Hanehalkı Tüketim Harcaması (Milyon TL.)						
Toplam	**9.3**	**610.9**	**10.9**	**673.1**	**7.1**	**512.1**
Birinci % 20	3.9	284.1	4.5	302.9	3.5	271.4
İkinci % 20	5.8	403.2	6.7	444.3	5.1	345.6
Üçüncü % 20	7.6	525.4	9.0	565.4	6.3	466.0
Dördüncü % 20	10.1	672.0	12.1	757.3	7.7	586.3
Beşinci % 20	18.7	1.166.8	22.2	1.295.8	12.9	888.4
Aylık Net Asgari Ücret (Milyon TL.)	**2.1**	**173.6**	**2.1**	**173.6**	**2.1**	**173.6**
Aylık Ortalama Hanehalkı Tüketim Harcamasının Asgari Ücrete Oranı						
Toplam	**4.42**	**3.52**	**5.19**	**3.88**	**3.38**	**2.95**
Birinci % 20	**1.86**	**1.64**	**2.14**	**1.74**	**1.67**	**1.56**
Beşinci % 20	**8.90**	**6.72**	**10.57**	**7.46**	**6.14**	**5.12**

Kaynak: DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi-Tüketim Harcamaları Sonuçları.

Gelir Dilimlerine Göre Tüketim Harcamalarının Gruplara Dağılımı

Hanehalkı tüketim harcamaları anketlerinden elde edilen harcama gruplarının payları, ülkede tüketici fiyatları endeksinin oluşturulmasına temel teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, tüketici fiyatları endeksi ile ölçülen fiyat artışlarının gerçek enflasyonu yansıtıp yansıtmadığı konusunda çeşitli kesimler arasında yoğun tartışmalar gözlenmektedir. Tartışmaların temel nedenlerinden birisi, endekste yer alan mal ve hizmetler ile bunların ağırlıklarının zaman içinde değişmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, 1994-2002 döneminde gerek nispi fiyat yapısındaki değişim gerek gelir seviyesindeki artış, kentleşme ve yeni ürünlerin piyasaya çıkması harcama gruplarının bileşimini ve tüketim harcamaları içindeki ağırlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Zorunlu tüketim harcaması olarak tanımlayabileceğimiz, gıda (1.grup), giyim (3.grup) ve konut (4.grup) harcamalarının toplam tüketim içindeki payları yerleşim birimleri ve gelir dilimleri itibariyle önemli azalış göstermiştir. Türkiye genelinde, 1994 yılında zorunlu tüketim harcamalarının toplam tüketim içindeki payı yüzde 64.7 iken, bu pay 2002 yılında yüzde 60.3'e gerilemiştir. Zorunlu harcamaların payı kentlerde yüzde 61.9'dan yüzde 59.5'e, kırsal kesimde ise yüzde 70.3'ten yüzde 59.5'e düşmüştür. Zorunlu tüketim harcamalarının payı, belirgin bir şekilde, kırsal kesimde ve alt gelir gruplarında gerileme göstermiştir. Bu gelişmede, nispi fiyat yapısının gıda ve giyim grubu aleyhine değişmesi etkili olmuştur. Nüfus artışı ve hızlı kentleşme yanısıra, ülkemize gelen gelen turist sayısındaki artış ve gıda ve giyim ihracatındaki yükselmeye rağmen, bu olumlu gelişmenin ortaya çıkması, gıda-giyim sektörlerinde ürün çeşidinin ve üretimin artmasından kaynaklanmıştır.

Tablo : 11 – Gelir Dilimlerine Göre Tüketim Harcamalarının Dağılımı

	Türkiye				Kent			
	1. % 20'lik Dilim		5. % 20'lik Dil		1. % 20'lik Dilim		5. % 20'lik Di	
	1994	2002	1994	2002	1994	2002	1994	2002
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
1. Gıda ve Alkolsüz İç.	47.7	38.7	23.0	19.0	41.9	34.6	19.5	17.1
2. Alkollü İç.-Sigara-T.	3.2	4.4	2.5	3.3	3.5	4.6	2.4	2.9
3. Giyim ve Ayakkabı	6.7	5.0	9.5	7.0	7.6	5.4	8.8	6.9
4. Konut-Su-El.-Gaz	24.5	27.8	22.2	25.2	26.8	32.9	24.2	26.7
5. Mobilya-Ev Al.-Ev B.	5.3	5.9	10.9	9.6	5.2	5.1	10.7	8.7
6. Sağlık	2.6	2.5	2.8	2.3	2.8	2.2	2.9	2.3
7. Ulaştırma	3.4	4.1	12.8	11.2	4.1	4.6	12.9	12.3
8. Haberleşme	1.3	3.5	2.0	5.2	1.5	3.1	2.0	5.4
9. Eğlence ve Kültür	1.1	0.7	3.1	4.1	1.5	1.3	3.6	4.0
10.Eğitim Hizmetleri	0.4	0.4	2.2	2.2	0.6	0.2	2.9	2.3
11.Lokanta-Yem-Otel	2.1	3.1	3.7	5.0	2.3	3.6	4.2	5.4
12.Çeşitli Mal-Hizmet	1.8	3.8	5.3	5.9	2.3	2.5	5.8	5.9

Kaynak: DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi-Tüketim Harcamaları Sonuçları.

Fiyat endekslerine yöneltilen eleştirilerden birisi de, harcama kalıplarının yerleşim birimi, gelir seviyesi ve tüketicinin tercihlerine göre önemli ölçüde değiştiği ve bu nedenle ortalama bir ağırlık setine göre oluşturulan fiyat endeksinin ölçtüğü enflasyonun gerçeği yansıtmadığına yöneliktir. Özellikle, gelir seviyesi ile yerleşim yerleri arasında ekonomik,sosyal ve kültürel farklılıkların aşırı olduğu durumlarda bu tür eleştiriler daha da yoğunluk kazanmaktadır. Anket sonuçlarına göre, 1994-2002 döneminde, kent ve kırsal kesimin tüketim kalıpları birbirlerine daha yaklaşmıştır. Nitekim zorunlu tüketim harcamalarının payı karşılaştırıldığında, kent ve kır arasındaki fark 1994 yılında 8.4 puan iken, bu fark 2002 yılında 2.6 puana gerilemiştir.

Gelir dilimleri itibariyle, tüketim kalıplarında önemli farklılıklar sözkonusu olmaktadır. Örneğin, 2002 yılında zorunlu tüketim harcamalarının toplam tüketim içindeki payı, 1. % 20'lik gelir diliminde yüzde 71.5 iken, bu pay 5. % 20'lik gelir diliminde yüzde 51.2'ye gerilemektedir. Kentlerde bu pay, yüzde 72.9'dan yüzde 50.8'e, kırsal kesimde ise yüzde 68.7'den yüzde 51.8'e inmektedir. 1994 ve 2002 yılları karşılaştırıldığında, gelir dilimleri itibariyle de tüketim kalıpları arasındaki farklılığın azaldığı gözlenmektedir. Bu durum, özellikle kırsal kesimde daha belirgindir. Nitekim, zorunlu tüketim harcamalarının payı, 1. % 20'lik gelir diliminde, Türkiye genelinde 7.3 puan, kentlerde 0.3 puan ve kırsal kesimde 13.5 puan azalmıştır. Benzer şekilde, 1. % 20'lik gelir dilimi ile 5. % 20'lik gelir dilimlerinin zorunlu tüketim harcamalarının toplam tüketim harcamaları içindeki payları arasındaki fark ta, Türkiye genelinde 24.1 puandan 20.3 puana, kentlerde 23.6 puandan 22.1 puana, kırsal kesimde ise 22.2 puandan 16.9 puana gerilemiştir. Bu olumlu gelişme, büyük ölçüde alt gelir diliminin tüketim kalıbındaki iyileşmeden kaynaklanmıştır. Ülke genelinde yaşam standardının yükselmesi ve bunun yerleşim yerleri ve gelir grupları itibariyle de yaygınlaşması, tüketim kalıpları arasındaki farklılaşmayı göreli olarak azaltmıştır.

Tablo : 12 – Gelir Dilimleri İtibariyle Tüketim Harcamalarının Dağılımı

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**	**1994**	**2002**
TOPLAM	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
Birinci % 20	8.5	9.3	8.2	9.0	9.9	10.6
İkinci % 20	12.6	13.2	12.3	13.2	14.3	13.5
Üçüncü % 20	16.4	17.2	16.6	16.8	17.7	18.2
Dördüncü % 20	22.0	22.0	22.2	22.5	21.7	22.9
Beşinci % 20	40.5	38.2	40.7	38.5	36.4	34.7

Kaynak: DİE.

Bu gelişmeler sonucunda, 1994-2002 döneminde gelir dilimleri itibariyle tüketim harcamalarının dağılımında da iyileşme gözlenmiştir. Türkiye genelinde, İlk dört gelir grubunun tüketim harcamalarından aldıkları pay artarken, en üst gelir grubunun payında azalma meydana gelmiştir. Kentlerde aynı eğilim gözlenirken, kırsal kesimde en üst gelir grubunun yanısıra 2. % 20'lik gelir diliminin de tüketim harcamalarından aldığı pay azalmıştır.

4. Gelir ve Tüketim Düzeyinin Makro Büyüklüklerle Karşılaştırılması:

Gelir dağılımı ve tüketim harcamalarına ilişkin yukarıda ki değerlendirmelerden sonra, anketten elde edilen hanehalkı geliri ve tüketim harcamasının diğer makroekonomik büyüklüklerle karşılaştırılmasında yarar görülmektedir.

1994 yılında 2.209 trilyon lira ve GSMH'nın yüzde 56.8'i olan toplam hanehalkı kullanılabilir geliri, 2002 yılında 65.1 kat artarak 143.777 trilyon liraya çıkmış, GSMH'ya oranı ise yüzde 52.6'ya gerilemiştir. Benzer şekilde, hanehalkı kullanılabilir gelirinin DPT tarafından hesaplanan Özel Harcanabilir Gelire oranının da yüzde 62.8'den yüzde 56.2'ye gerilediği görülmektedir.

Tablo : 13 – Makro Büyüklükler ve Anket Verileri Karşılaştırması

	Trilyon TL.		GSMH'ya Oran (%)	
	1994	**2002**	**1994**	**2002**
1.GSMH	3.888	273.463	100.00	100.00
2.Özel Tüketim				
DİE	2.706	184.036	69.60	67.30
DPT	2.578	186.619	66.31	68.24
3.Özel Harcanabilir Gelir (DPT)	3.517	255.670	90.46	93.49
4.DİE Gelir ve Tüketim Anketi				
Hanehalkı Kullanılabilir Gelir	2.209	143.777	56.82	52.58
Toplam Tüketim Harcaması	1.482	120.568	38.12	44.09
5.Özel Tasarruf Oranı (%)				
DİE	20.2	16.1		
DPT	26.7	27.0		

Tüketim Harcamaları Anketinden elde edilen toplam tüketim harcamaları, 1994-2002 döneminde 81.4 kat artmış ve GSMH'ya oranı yüzde 38.1'den yüzde 44.1'e yükselmiştir. Anketten elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarının, DİE

tarafından hesaplanan özel tüketim harcamalarına oranı ise yüzde 54.8'den yüzde 65.5'e çıkmıştır.

1994-2002 döneminde, tüketim harcamalarının daha hızlı artması nedeniyle, anketlerden elde edilen ortalama tasarruf oranı da yüzde 20.2'den yüzde 16.1'e gerilemiştir. Ancak, DPT tarafından hesaplanan özel tasarruf oranına bakıldığında, bu dönemde özel tasarruf oranında çok küçük bir artış olduğu ve özel tasarruf oranının yüzde 27'ye yükseldiği görülmektedir.

Bu karşılaştırmalar dikkate alındığında, ankete katılan hanehalklarının tüketim harcamaları konusunda daha gerçekçi davrandıkları, ancak gelirlerini gizledikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme:

2002 Hanehalkı Bütçe Anketinin örneklem kapsamının sınırlı olması, mülk gelirleri içine izafi kira gelirlerinin dahil edilmemesi ve menkul kıymet gelirlerine ilişkin bulgularının 1994-2002 dönemindeki mali varlıklardaki artış ve yüksek reel faiz ödemeleri ile uyumlu olmaması nedeniyle, 1994 yılı ile karşılaştırılırken daha dikkatli olunmasını gerektirmektedir.

Hanehalkı gelirinin türler itibariyle dağılımı incelendiğinde, ekonomide üretici kesim olan müteşebbis gelirlerinin önemli ölçüde azaldığı ve bu azalmanın büyük ölçüde maaş ve ücretlilerin payındaki artıştan kaynaklandığı sonucu çıkmaktadır. Ancak, 1994-2002 dönemindeki makroekonomik gelişmeler incelendiğinde, maaş ve ücret gelirlerinde sınırlı bir artışa karşılık menkul kıymet gelirlerinde önemli bir yükselme olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bilindiği gibi, yüksek reel faiz nedeniyle, müteşebbis gelirlerinin olumsuz etkilendiği, bunun da ekonomide reel sektör yatırımlarını sınırlandırarak, üretim ve istihdam kapasitesinin yeterince artırılmasını önlediği uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Ancak, anket bulgularına göre, müteşebbis gelirlerini olumsuz etkileyen unsurun ücret ve maaşlardaki artış olduğu sonucu çıkmaktadır.

Hanehalkı gelirleri içinde devletten sağlanan transfer gelirlerinin (emekli aylıkları , sosyal yardımlar, tarımsal destekler gibi) payı önemli bir orana yükselmiş bulunmaktadır. Maaş ve ücret gelirleri içinde devlet tarafından da ödenenler dikkate alınırsa, 1994 yılında hanehalkı gelirlerinin yaklaşık yüzde 20'si devlet tarafından sağlanırken, bu oranın 2002 yılında yaklaşık yüzde 33'e yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak bu dönemde, kamu kesimi faiz ve yatırım dışı harcamalarının (sosyal fonlar kamu harcamalarına dahil edilmiştir) GSMH'ya oranı, özellikle transfer harcamalarındaki artışın etkisiyle, yüzde 16.2'den yüzde 21.4'e yükselmiştir. Hanehalkı gelirleri içinde devletten sağlananların payında bir artış eğilimi sözkonusu olmakla birlikte, 2002 Anketindeki kadar bir yükseliş olmadığı tahmin edilmektedir. Bu sonuçta, izafi kira ve menkul kıymet gelirlerine ilişkin yaklaşımın etkili olduğu düşünülmektedir.

2002 Hanehalkı Bütçe Anketinin Tüketim Harcamalarına ilişkin bulguları, 1994-2002 dönemindeki makroekonomik gelişmelerle genel olarak uyumlu görülmektedir. Alt harcama gruplarının toplam tüketim harcamaları içindeki paylarının değişmesi, önemli ölçüde nispi fiyat yapısındaki değişimden kaynaklanmıştır.

Nispi fiyat yapısındaki değişim ve genel makroekonomik eğilimler dikkate alındığında, ulaştırma, eğitim ve sağlık harcamalarının toplam tüketim harcamaları içindeki paylarının azalmasının dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

1994-2002 döneminde, yerleşim yerleri ve gelir dilimleri itibariyle tüketim kalıplarında iyileşme gözlenmiştir. Zorunlu tüketim harcamalarının toplam tüketim içindeki payı, özellikle kırsal kesimde ve alt gelir gruplarında azalmıştır. Böylece, 2002 yılında 1994 yılına göre tüketim kalıpları arasındaki farklılık, yerleşim yerleri ve gelir grupları itibariyle göreli olarak daralmıştır. 2002 yılında yurtiçi nihai talebin yetersiz olmasının da bu sonuçta etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, 2002 Bütçe Anketinden elde edilen hanehalkı gelirinin dağılımı ve türleri itibariyle, sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi ve 1994 Anketi ile karşılaştırılabilmesi için, DİE'nin izafi kiraya ilişkin ek bilgi sağlamasının ve menkul kıymet gelirlerine ilişkin verileri daha detaylı olarak gözden geçirmesinin yararlı olacağına inanılmaktadır. Bilindiği gibi, 1994 yılı ekonomik krizin yaşandığı bir yıl olmuştur. 2002 yılı da, derin ekonomik krizden çıkışın başladığı bir yıldır. 2002 yılında ekonomide büyüme süreci başlamasına karşın iç talep yetersiz seviyede kalmış ve özellikle kentlerde işsizlik oranı 1994 yılına göre de önemli ölçüde yükselmiştir. Bu durum, hem gelir hem tüketim anketi sonuçları üzerinde etkili olmuştur. Özellikle, nispi fiyat yapısı önemli oranda lehlerine gelişmesine karşın, kentlerde ulaştırma harcamalarının payının sabit kalması, eğitim ve sağlık harcamalarının paylarının ise azalması, hanehalklarının bu gruplara yönelik harcamalarını, ekonomik güçlükler nedeniyle, kıstıklarına işaret etmektedir.

KAYNAKLAR:

1.DİE, "1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketinin Geçici Sonuçları", 18.10.1996 Tarihli Haber Bülteni.
2.DİE, "1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları", Haziran 1997.
3.DİE, "2002 Hanehalkı Bütçe Anketi Tüketim Harcamaları Sonuçları", 13.10.2003 Tarihli Haber Bülteni.
4.DİE, "2002 Hanehalkı Bütçe Anketi Gelir Dağılımı Sonuçları", 13.10.2003 Tarihli Haber Bülteni.
5.DPT, "1996 ve 2004 Yıllık Programlar".